

НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАСАДИ ЗАКОННОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Проведено правовий аналіз засади законності кримінального провадження. Представлено шлях становлення та історичного розвитку законності як принципу кримінального процесу. Досліджено нормативний зміст засади законності за чинним кримінально-процесуальним законодавством України та розкрито її значення для кримінально-процесуальних правовідносин.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінально-процесуальні правовідносини, принципи кримінального провадження, засада законності кримінального провадження, значення законності у кримінальному процесі.

Проведен правовой анализ принципа законности уголовного производства. Представлен путь становления и исторического развития законности как основы уголовного процесса. Исследовано нормативное содержание принципа законности по действующему уголовно-процессуальному законодательству Украины и раскрыто ее значение для уголовно-процессуальных правоотношений.

Ключевые слова: уголовное производство, уголовно-процессуальные правоотношения, принципы уголовного производства, принцип законности уголовного производства, значение законности в уголовном процессе.

The article deals with legal analysis of the principle of legality in criminal proceedings. Its way of formation and historical development in criminal proceedings is represented. Normative content of the principle of legality under current criminal procedure legislation of Ukraine is explored and its significance for criminal legal proceedings is disclosed.

Key words: criminal proceedings, criminal procedure legal relations, principles of criminal proceedings, principle of legality of criminal proceedings, importance of legality in criminal proceedings.

Вступ. У сучасних умовах бурхливого розвитку і реформування основних суспільних та державних інститутів, що супроводжують становлення України як незалежної, розвиненої, демократичної, соціальної, правової європейської держави, виникає особлива потреба у зосередженні уваги на фундаментальних категоріях юридичної науки. Однією з таких категорій, що ретельно вивчаються юридичною наукою та, зокрема, кримінально-процесуальним правом як галуззю права, що регулює суспільні відносини у сфері кримінального судочинства, є категорія «законність». Саме у ній чи не найбільше підкреслюється соціальна цінність і призначення права як регулятора суспільних відносин. Водночас, будуючись на міцному фундаменті законності, право також стає вагомим орієнтиром для розвитку на його основі нових тенденцій і форм взаємодії держави та суспільства.

Невипадково й Основний Закон України у статті 1 закріплює, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Остання властивість має своєю невід'ємною складовою засаду законності як загальноправового принципу, що поширюється на всі без винятку галузі права, зокрема й кримінально-процесуальне право.

Складно переоцінити значення дотримання законності у кримінальному провадженні. Із ключового значення закону походить відомий ще з часів римського права вислів: *duro lex, sed lex* – «суворий закон, але закон», тобто яким би не був суворим закон, його слід дотримуватися, що демонструє повагу суспільства до закону, навіть незважаючи на його подекуди суворість і безкомпромісність.

У свою чергу, на основі законності вибудовано всю діяльність органів правосуддя, прокуратури та слідства. Це впливає і з конституційної норми, закріпленої у частині другій статті 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Окрім цього, законність є фундаментом для дотримання й інших принципів кримінального процесу. Тому слід пам'ятати, що кримінальне судочинство, засноване на неухильному дотриманні законності судом та основними суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, є гарантією всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи у кримінальному процесі, винесення справедливого та неупередженого судового рішення. Зважаючи на таку важливість засади законності, остання потребує свого докладного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу засади законності кримінального провадження, представлення шляху її становлення та історичного розвитку у кримінальному процесі, виявлення її сучасного нормативного змісту за кримінально-процесуальним законодавством України, а також розкриття її значення у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Як відомо, правова система України належить до країн романо-германської правової сім'ї. Це позначається на кожній галузі права, зокрема й кримінально-процесуальному праві, починаючи від джерел права, а так само й особливостей імплементації окремих правових принципів. Із цього приводу О.М. Дроздов зазначив, що правова система кожної держави складається у суспільствах із різними видами джерел права. Серед особливих рис романо-германського права варто відзначити підвищену значимість закону в системі джерел права. Головним, але не єдиним джерелом кримінально-процесуального права в країнах континентальної Європи є переважно кримінально-процесуальні кодекси. Норми неписаного права (судові прецеденти) тут, як правило, не мають домінуючого значення, бо вони найчастіше застосовуються під час тлумачення норм законів і підзаконних актів, якими оперують у конкретних справах [5, с. 286]. Сучасна вітчизняна вчена І.Л. Беспалько справедливо відзначає, що «Україна належить до країн континенту, де головним джерелом кримінально-процесуального права залишається закон, а визначальною ознакою принципів кримінального процесу – нормативність» [2, с. 65]. Із цього можна зробити висновок, що принцип законності отримує своє важливого значення у правовій системі України та, зокрема, у вітчизняному кримінальному процесі цілком закономірно – на підставах, що визначають закон як головне джерело правових норм, вимагають нормативного закріплення відповідних принципів.

Утім, як і для будь-якого явища, для засади законності кримінального процесу був потрібен певний час, щоб укорінитись у правовій формі. Німецький науковець Петер-Алексіс Альбрехт вказує, що принцип законності має давні європейські традиції і є співвідносним із часом, коли розвивався розшуковий інквізиційний процес [1, с. 75]. Утім, спочатку принцип законності зазнавав значного утиску з боку іншого принципу тогочасного кримінального процесу – принципу доцільності. Це можна побачити на прикладі Франції, чия юридична традиція, незважаючи на великий вплив закону та кодексів як джерел права, характеризувалася помітною роллю принципу доцільності. Як зазначає П.-А. Альбрехт, це мало своїм корінням політичні причини і необхідність у захисті влади. Так, у Франції 17 листопада 1808 року набуло чинності так зване «уніфіковане кримінальне процесуальне право» – Code d'Instruction Criminelle, що й було кримінально-процесуальним кодексом. Принцип доцільності був міцною складовою частиною цього процесуального права [1, с. 75]. Наполеон Бонапарт настільки здійснив своє бачення ідеї міцної держави, що прокуратура повинна була ніколи не втрачати із поля зору державний інтерес. Саме тому, як зазначав Адольф Гертц, слідчий орган влади у Франції був агентом наполеонівських урядових інтересів та інтересів влади [19, с. 4].

Однак із часом французький народ переконався у хибності шляху, за яким доцільність була вище законності. П.-А. Альбрехт пояснює, що за гірким досвідом проваленої революції 1848 року, яка, попри високі надії і сподівання, обернулася наполеонівським переворотом і встановленням Другої імперії у 1851 році, ліберальні реформатори кримінального процесу були наповнені масивною недовірою, зокрема до прокуратури, що була викликана урядом. Прокуратура повинна була підкорятися правовому контролю, саме тому, підкріплюючись всеохоплюючою недовірою людей до прокуратури, уряду та влади, виникла рішуча потреба у зверненні до принципу законності й імплементації його у кримінально-процесуальне законодавство [1, с. 76]. На цьому прикладі Франції у сусідній Німеччині зрозуміли загрозу перетворення держави на репресивний апарат проти суспільства і вже у Кримінально-процесуальному кодексі Німеччини

1877 року було закріплено в абзаці другому статті 152 принцип законності. Втім, навіть незважаючи на пряме нормативне закріплення цього принципу, кримінально-правову законність як вимогу цього припису часто порушувало німецьке колоніальне і військове кримінальне право. На цьому прикладі ми бачимо, що непорушність принципу законності завжди була під загрозою [1, с. 76].

У правовій традиції України роль принципу законності та його шлях до прямого нормативного закріплення також були неоднозначними і потребували певного часу. Так, можна згадати радянські часи, за яких владі було зручніше користуватися певною подобою доцільності, аніж прямо закріпити принцип законності. Навіть у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року, що був чинним у СРСР та Україні з 1 квітня 1961 року до 19 листопада 2012 року включно, серед низки принципів кримінального процесу окремого прямого закріплення принцип законності не мав. До прийняття чинної Конституції України 28 червня 1996 року головним чином лише через розширене тлумачення норми, закріпленої у статті 5 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, можна було знайти нормативне відсилання на законність як принцип кримінального процесу. Остання мала назву «Недопустимість притягнення як обвинуваченого інакше ніж на підставах і в порядку, встановлених законом» та наказувала, що «ніхто не може бути притягнутий як обвинувачений інакше ніж на підставах і в порядку, встановлених законом» [10].

Однак і у цьому варіанті це був лише «вияв принципу законності». За доречним зауваженням відомого вітчизняного фахівця у галузі кримінального права та кримінального процесу В.Т. Маляренка норма, закріплена у статті 5 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, була виявом законності у кримінальному процесі та гарантією прав людини і громадянина. При цьому така стаття мала б бути уточненою, «оскільки на підставах і в порядку, встановлених законом, не тільки може притягуватись особа як обвинувачена, а й повинна порушуватись кримінальна справа, притягуватись особа як підозрювана і засуджуватись судом» [11, с. 47]. Утім, незважаючи на потребу у розширеному викладенні змісту цієї статті, за більш ніж півстоліття чинності Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року саме до цієї статті жодного разу не було внесено будь-яких змін.

Обмеженість нормативного викладення принципу законності викликала необхідність його пошуку в інших статтях Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року. Деякі вчені вбачали, що частина цього принципу була викладена у статті 1 Кодексу «Призначення Кримінально-процесуального кодексу України», яка у редакції від 15 грудня 1992 року закріплювала, що «призначенням Кримінально-процесуального кодексу України є визначення порядку провадження у кримінальних справах» [10]. Так, Ю.П. Янович вважав, що законність за тогочасним кримінально-процесуальним законодавством виражалась у диференційованому порядку провадження усіх кримінальних справ, що було гарантією від сваволі в діяльності державних органів. Суд, прокурор, органи дізнання і слідства за відмінності в компетенції і процесуальному становищі спрямовують свою діяльність на розв'язування у кінцевому підсумку завдань кримінального судочинства, зокрема й на забезпечення правильного застосування закону. Оскільки кримінально-процесуальна діяльність пов'язана з серйозними правообмеженнями для осіб, яких притягують до кримінальної відповідальності, то в ході її здійснення уповноважені органи мають найсуворішим чином додержуватись закону [18, с. 30].

Відсутність прямого нормативного закріплення принципу законності за попереднім Кримінально-процесуальним кодексом України призводила до того, що нерідко у доктрині кримінально-процесуального права законність трактувалась у звуженому розумінні. Із цього приводу можна згадати думку російської вченої Л.Т. Ульянової, що засада законності у кримінально-процесуальному законодавстві конкретизується у встановленні порядку провадження у кримінальних справах. Обов'язком дізнавача, слідчого, прокурора, суду є суворе додержання матеріальних і процесуальних законів. Засада законності забезпечується такою побудовою процесу, за якого в кожній стадії перевіряється законність і обґрунтованість раніше прийнятих рішень. У разі виявлення порушень закону забезпечується вжиття заходів щодо їх усунення [17, с. 58].

У свою чергу, на думку радянського вченого М.С. Строговича, законність у кримінальному правосудді виявлялась в організації суду на основі закону і відповідності у виборах суддів згідно із законом, у належній організації роботи суду, в розгляді справ у межах законної компетенції та в точній відповідності з процесуальними законами; у правильному застосуванні судом у судових рішеннях закону, на основі якого вирішується справа, – інакше кажучи, у точному виконанні і додержанні «судобудівничих», процесуальних та матеріально-правових норм [14, с. 27]. Таке бачення законності було надто розмитим і неконкретизованим, торкаючись переважно зов-

нішньої форми законності; втім, слід відзначити, що і станом на сьогодні є доречним зауваження М.С. Строговича щодо підходів в обранні та призначенні суддів на посади, особливо у світлі проблеми боротьби з корупцією.

Іншим ученим вдавалося більш ретельно дослідити сутність явища законності. Так, на думку А.М. Колодія і В.В. Копейчикова, законність – це одна з основоположних засад діяльності державних органів, громадських організацій, роботи посадових осіб і поведінки громадян. Додержання законності є найважливішим напрямом формування правової держави. Отже, законність – це такий режим державного і суспільного життя, за якого забезпечується повне й неухильне додержання і виконання законів, підзаконних актів усіма без винятку органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами та громадянами [6, с. 154]. В.Т. Маляренко вказує, що «під засадою законності слід розуміти діяльність органів, що здійснюють той чи інший вид державних функцій, та окремих громадян, які втягнуті у цю діяльність, у суворій відповідності із законом, що відображає інтереси суспільства і прийнятий демократично, з яким кожний громадянин має можливість вільно ознайомитись» [11, с. 46]. Такі розуміння законності були більше спрямовані на її загальноправове значення. У свою чергу, розуміння засади законності саме у кримінальному провадженні спробував надати В.В. Вапнярчук, зазначивши, що «принцип законності у кримінальному процесі – це вимога нормативного характеру, що зобов'язує суд, суддю, прокурора, слідчого, орган дізнання, дізнавача, а також усіх осіб, які беруть участь у справі, у своїй процесуальній діяльності застосовувати, неухильно й точно виконувати норми Конституції, кримінального та кримінально-процесуального законодавства» [3, с. 24].

Водночас треба мати на увазі, що всі ці визначення законності є здобутками правової доктрини. Висновок щодо розуміння засади законності у раніше чинному кримінально-процесуальному законодавстві України був однозначним: цьому принципу бракувало нормативної визначеності, а також і доктринальної розробки у працях низки вчених. Це було влучно відзначено В.Т. Маляренком, який вказав, що у працях багатьох авторів визначення засади законності було не виправдано звужено, зокрема йшлося лише про обов'язок тих органів, що ведуть процес, додержуватися вимог закону і не згадувалось про учасників процесу. Це не розкривало повністю суть законності кримінального судочинства як його засади, оскільки складовими останніх є закон; державні органи, що здійснюють той чи інший вид державної діяльності; окремі громадяни, які втягнуті у цю діяльність; вимога суворого додержання і виконання закону всіма зазначеними суб'єктами [11, с. 45]. Такі обставини ускладнювали застосування кримінального і кримінально-процесуального законодавства, а більш-менш прийнятне розуміння засади законності у кримінальному процесі потребувало комплексного та подекуди розширеного тлумачення норм чинного тоді Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, а також застосування норм Конституції України як положень прямої дії.

На вказані вади звертала увагу й І.Л. Беспалько, яка вказувала, що внаслідок того, що у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року принципи кримінального процесу не вирізнялись із загальної маси вимог, ускладнювалось застосування положень законодавства загалом; це свідчило про істотні вади законодавчої техніки. І вже тоді вчена пропонувала відвести для принципів кримінального процесу окрему главу Кримінально-процесуального кодексу, в якій викласти перелік і зміст таких принципів [2, с. 44]. Водночас учена вказувала, що «у Кримінально-процесуальному кодексі України слід навести перелік принципів кримінального процесу в такій редакції: «Принципами кримінального судочинства є: гуманізм; справедливість; охорона прав та свобод людини і громадянина; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; особиста недоторканість; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів і підкорення їх тільки закону; диспозитивність; національна мова судочинства; гласність; безпосередність дослідження доказів; усність; презумпція невинуватості; всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи; публічність; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому чи виправданому права на захист» [2, с. 44]. Як бачимо, вчена не включила до цього переліку засаду законності кримінального провадження.

Вказане є наслідком того, що принципу законності вчена відвела особливе місце як «принципу принципів», зазначаючи, що «правильнішим було б визначити законність як інтегративну якість системи принципів кримінального процесу, яка забезпечується у результаті взаємозв'язку останніх, оскільки пронизує усю кримінально-процесуальну діяльність і знаходить віддзеркалення у змісті кожного принципу» [2, с. 34]. Водночас, на нашу думку, аргументація І.Л. Беспалько виходить із правильних засад, які вказують на беззаперечну важливість принципу законності. Так, справді, недотримання вимог законності, безумовно, тягне за собою порушення інших

принципів кримінального процесу, а відхилення від вимог будь-якого з них призводить до порушення законності [2, с. 34]. Так само справедливим є й зауваження, що кримінальний процес невід'ємний від законності, взаємозв'язок між чим виявляється у тому, що процес, захищаючи від злочинних посягань суспільний і державний лад, права й законні інтереси громадян, установ, підприємств, організацій; здійснюючи швидко і повне розкриття злочинів, викриття винних і справедливе їх покарання; виховуючи громадян у дусі неухильного додержання законів, є однією із найважливіших гарантій законності [16, с. 114].

Однак, незважаючи на це, такі обставини не дають змогу говорити про необхідність виключення законності з переліку засад кримінального процесу. По-перше, це суперечить законам формальної логіки: спочатку вчена доводить важливість принципу законності, а потім говорить, що він не належить до переліку принципів кримінального процесу. По-друге, якщо вже говорити про певну ієрархію принципів у кримінально-процесуальному праві, то головним кандидатом на домінуюче положення має все ж бути принцип верховенства права, що було б логічним продовженням частини першої статті 8 Конституції України, у якій закріплено, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [7]; у такому разі це має бути галузевим утіленням принципу верховенства права.

Щодо принципу верховенства права ми погоджуємось із висновком Н.В. Гребенюк, яка вказує, що «сам по собі принцип верховенства права є надзвичайно ємним і важливим для функціонування будь-якої сучасної правової держави, це фактично її сутнісна характеристика» [4, с. 32]. При цьому, торкаючись принципу верховенства права, слід звернути увагу на фундаментальну працю «Верховенство права: історія, політика, теорія» одного із провідних сучасних учених-правознавців, американського професора Брайан Таманага [15]. У ній учений виокремлює два кардинально різних підходи до розуміння та втілення у життя принципу верховенства права: формальний і змістовний.

За висновками Б. Таманага, у формальних концепціях увага акцентується на способі, яким було запроваджено закон (чи був він прийнятий компетентним суб'єктом), на характері його положень (чи є вони достатньо зрозумілими для того, щоб спрямовувати поведінку адресатів і надати особі можливості планувати своє життя), їхніх темпоральних властивостей (чи є ці положення перспективними та чи при цьому не допускається зворотна дія правових норм, крім випадків пом'якшення відповідальності особи). Проте зазначені концепції не мають на меті конструювання суджень щодо фактичного змісту закону [15, с. 106–111].

Серед формальних концепцій розуміння принципу верховенства права чітко виокремлюються три моделі, до яких Б. Таманага відносить, по-перше, модель правління на основі закону, коли діє формула «закон – інструмент дій уряду», що надає достатню свободу для будь-яких дій уряду у межах закону [15, с. 106–111]. Як справедливо зауважує із цього приводу Н.В. Гребенюк, за цих обставин зникає межа між позитивним правом і сферою застосування принципу верховенства права, оскільки така сфера охоплює усе позитивне право, будь-які дії влади на основі закону вважаються правомірними. Це, звісно, обмежує потенціал вказаного принципу і розширює зону виключної компетенції державної влади у питаннях правового регулювання суспільного життя. І хоча принцип верховенства права у такій моделі можна визнати наявним майже у кожній державі, однак справжнього захисту прав людини при цьому не відбувається. Тож, по суті, така модель розуміння принципу верховенства права суперечить його класичному трактуванню у західній правовій традиції, яка обстоює ідею природних прав людини, є властивою східним державам з авторитарними політичними режимами [4, с. 33–34].

Другою і третьою моделями формальної концепції розуміння принципу верховенства права, за Б. Таманагою, є модель формальної законності і модель поєднання демократії із законністю [15, с. 106–111]. За поясненням, що їх надає із цього приводу Н.В. Гребенюк, у цих випадках до формального аспекту закону висуваються певні вимоги, щоб бути відповідними верховенству права. З одного боку, цими вимогами є передбачуваність, зрозумілість і чіткість закону, а з другого (у моделі поєднання демократії та законності) – наявність згоди суспільства, що має лежати в основі будь-якого закону [4, с. 34].

Як можна побачити, у будь-якій із формальних концепцій розуміння принципу верховенства права робиться посилання на закон і законність. Це звужує верховенство права до ідеї законності, що властиво позитивістському підходу до розуміння сутності права і його ролі у суспільстві. Втім, останнім часом найбільш прийнятним є змістовний або матеріальний підхід до принципу верховенства права. У ньому Б. Таманага виокремлює також три моделі: по-перше, модель визнання індивідуальних прав особи (зокрема, стосується особистої автономії особи,

її прав на приватне життя, на мирне володіння своїм майном тощо); по-друге, модель панування прав на гідність і правосуддя (сприйняття як найвищої цінності людської особи та її гідності, що підкріплюється доступом кожного до справедливого і неупередженого правосуддя); по-третє, модель держави загального добробуту (з реальним суспільним добробутом, процвітанням, забезпеченням рівних можливостей кожному, гарантування захисту держави від будь-яких проявів свавілля, від кого б вони не виходили) [15, с. 118–121].

У такому разі саме змістовна концепція розуміння принципу верховенства права дозволяє стверджувати, що над принципом законності існує також і вищий принцип – засада верховенства права. Про причини цього пише Н.В. Гребенюк, вказуючи, що змістовний підхід до розуміння принципу верховенства права має своїм джерелом природно-правові концепції праворозуміння. Останні чітко розрізняють право і закон, визнаючи, по-перше, що право є ширшим, ніж суто положення закону, та міститься, зокрема, у традиціях суспільства і правових принципах; по-друге, що закон, який суперечить таким принципам, є неправовим. Цим матеріальна концепція принципу верховенства права якісно відрізняється від формальних концепцій, які у свою основу покладають позитивістський підхід до співвідношення права і закону, тобто виходять з їх фактичної тотожності і зменшують обсяг та глибину керівної ролі права у суспільстві на користь закону та держави [4, с. 35]. Тож, ми маємо рахуватись із тим, що закон – це лише одне із джерел права, форм його зовнішнього прояву, а тому законність означає підпорядкування нормативним приписам законодавства; у свою чергу, право може мати і має інші свої джерела, а тому принцип верховенства права стає ширшим за своїм обсягом, ніж принцип законності.

Певним чином вказане вище відображене у нині чинному Кримінальному процесуальному кодексі України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року, який у главі 2 «Засади кримінального провадження» спочатку зазначив принцип верховенства права, а потім – принцип законності [9]. Відповідно до його статті 8 кримінальне провадження здійснюється із додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [9].

У свою чергу, стаття 9 Кодексу закріплює нормативний зміст принципу законності. Так, по-перше, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. По-друге, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. По-третє, закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. Під час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу. По-четверте, якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, то застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. По-п'яте, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. По-останнє, у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу [9].

Потрібно звернути окрему увагу на те, що представлений нормативно визначений зміст засади законності кримінально-процесуальної діяльності містить перелік джерел кримінального процесуального законодавства, які мають бути застосовані уповноваженими державними органами та судом. Зокрема, як зазначає В.Я. Тацій, ідеться про те, що, крім Конституції України та чинного законодавства, міжнародних договорів України, суд застосовує також інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8, с. 65].

Такий висновок можна зробити з офіційного тлумачення терміна «законодавство», що його було надано Конституційним Судом України у своєму рішенні № 12-рп/98 від 9 липня 1998 року у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіцій-

ного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України. У резолютивній частині рішення вітчизняний орган конституційної юрисдикції визначив, що термін «законодавство» треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їхніх повноважень та відповідно до Конституції і законів України [13]. При цьому враховуватись має і норма, закріплена частиною другою статті 1 чинного Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України [9]. Водночас, оскільки Кримінальний процесуальний кодекс України є законодавчим актом, спеціально призначеним для врегулювання порядку кримінального провадження, то у цій сфері він має пріоритет щодо інших законів та інших нормативно-правових актів. Однак, якщо норми Кримінального процесуального кодексу України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, то застосуванню підлягають саме положення міжнародного договору [8, с. 66].

Як бачимо, до законодавчо визначеного змісту принципу законності включено як вимогу до основних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності додержуватися вимог кримінального процесуального законодавства України, виносити рішення у точній відповідності з нормами права, які підлягають застосуванню у кожному окремому випадку, так і розписано процедуру вирішення змістовних колізій, що можуть виникати між різними джерелами кримінально-процесуального права. Таким чином, разом із нормативним закріпленням принципу законності у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року було нарешті вирішено проблему невизначеності цієї засади кримінального провадження, показано її співвідношення із принципом верховенства права, а також зроблено галузеву конкретизацію загальної вимоги законності, що визначається згідно із Конституцією України у її статтях 6, 8, 68 [7].

Важливою для кримінального судочинства є також і частина перша статті 129 Основного Закону України, відповідно до якої «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права» [7]. У цьому контексті можна вказати, що дотримання принципу законності у судочинстві стає інструментом реалізації засади верховенства права, адже саме закон (зокрема, саме Основний Закон України) встановлює вимогу дотримання принципу верховенства права під час відправлення правосуддя. Так само закон стає основним джерелом закріплення тих прав і свобод, що захищаються принципом верховенства права.

Роз'яснення змісту принципів законності і верховенства права зроблено й у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 1 листопада 1996 року. У пунктах першому та другому Постанови вказано, що відповідно до статті 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя. Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ. Також слід мати на увазі, що згідно зі статтею 22 Конституції закріплені в ній права і свободи людини й громадянина не є вичерпними. У свою чергу, оскільки Конституція України, як зазначено в її статті 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди під час розгляду конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акту з погляду його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй [12].

При цьому визначено, що суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі: 1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; 2) коли закон, який був чинним до введення у дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй; 3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України; 4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами під час вирішення конкрет-

них судових справ, суперечать Конституції України. Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд під час розгляду справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй [12].

Додатково у цій Постанові Пленуму Верховного Суду України визначено, що у разі невідомості в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню у конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до статті 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції у будь-якій стадії розгляду справи [12]. Вказані керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України мають важливе значення для забезпечення принципу законності у кримінальному судочинстві.

Висновки. Таким чином, засада законності є однією із найбільш важливих не лише у галузі кримінально-процесуального права, а й у будь-яких інших галузях права. Фактично вона є фундаментом для виконання правом своїх найголовніших регулятивної й охоронної функцій. Маючи такий наскрізний характер, законність стає надгалузевим правовим явищем. Принцип законності отримує своє важливе значення у правовій системі України та, зокрема, у вітчизняному кримінальному процесі цілком закономірно – на підставах, що визначають закон як головне джерело правових норм, вимагають нормативного закріплення відповідних принципів.

Нормативний зміст принципу законності у кримінальному провадженні визначений статтею 9 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з якою під час кримінального провадження суд, державні органи та службові особи зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. При цьому єдиним кодифікованим актом вітчизняного кримінально-процесуального законодавства визначено, що закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу і під час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який йому суперечить, а у разі, якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. Водночас підкреслено, що кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Цим засадою законності визначено ієрархію джерел права, що підлягають застосуванню у кримінальному процесі, визначено порядок вирішення потенційних законодавчих колізій у сфері кримінального процесу.

Від дотримання законності у кримінальному провадженні залежить як гарантування дотримання публічного інтересу суспільства, так і збереження основних прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших учасників кримінального процесу. При цьому законність кримінального провадження є одним із тих інструментів, що допомагають утвердити загальнолюдську цінність права взагалі та об'єднує усіх осіб довкола ідей поваги і дотримання прав людини та основоположних свобод.

Список використаних джерел:

1. Альбрехт П.-А. Забута свобода: Принципи кримінального права в європейській дискусії про безпеку : [монографія] / Петер-Алексіс Альбрехт ; пер. з нім. та передмова Г.Г. Мошака. – Одеса : Астропринт, 2006. – 160 с.
2. Беспалько І.Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації : [монографія] / І.Л. Беспалько. – Харків : ФІНН, 2011. – 216 с.
3. Вапнярчук В.В. Кримінальний процес України (у схемах і таблицях) : [навч. посіб.] / В.В. Вапнярчук. – 3-є вид., перероб. і доп. – Харків : ФОП Н.М. Вапнярчук, 2007. – 228 с.
4. Гребенюк Н.В. Функції податково-правового примусу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Н.В. Гребенюк. – Ірпінь, 2016. – 199 с.
5. Дроздов О.М. Конституційні засади правового положення особи в кримінальному судочинстві (порівняльно-правовий аспект). Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України / О.М. Дроздов // Тези допов. та наук. повідом. учасн. Всеукр. наук.-практ. конфер. (29–30 черв. 2006 р., м. Харків). – Харків, 2006. – С. 285–286.
6. Колодій А.М. Теорія держави і права / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков та ін. – К. : Юрінформ, 1995. – 189 с.
7. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

8. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Харків : Право, 2013. – 824 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90–91.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України № 1001-05 від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
11. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
12. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96.
13. Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 09.07.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – С. 59.
14. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – Т. 1. – М. : Наука, 1968. – 470 с.
15. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Брайан Таманага ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : ВД «Кисво-Могилян. акад.», 2007. – 208 с.
16. Туманянц А.Р. Принципи кримінального процесу і кримінально-процесуальна діяльність захисника / А.Р. Туманянц // Проблеми законності. – 2003. – Вип. 58. – С. 112–118.
17. Уголовный процесс : [учеб. для студ. юрид. вузов и фак-в] / под ред. К.Ф. Гуценко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Зерцало, 1997. – 575 с.
18. Янович Ю.П. Уголовный процесс Украины : [пособ. по подгот. к гос. (выпускн.) экзамену] / Ю.П. Янович. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1998. – 256 с.
19. Hertz A. Die Geschichte des Legalitätsprinzips / Adolf Hertz. – Borna, Leipzig : Verlag Robert Noske, 1935. – 93 p.

УДК 343.14+343.135

РОГАТИНСЬКА Н.З., ДРИЖАК Н.І.

ОХОРОНА НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті проаналізовано питання, що стосуються охорони нотаріальної таємниці у кримінальному провадженні. Визначено напрями діяльності нотаріальної таємниці у кримінальному судочинстві. Досліджено особливості охорони нотаріальної таємниці.

Ключові слова: *нотаріус, нотаріальна таємниця, кримінальне провадження.*

В статье проанализированы вопросы, которые касаются охраны нотариальной тайны в уголовном производстве. Определены направления деятельности нотариальной тайны в уголовном судопроизводстве. Также исследованы особенности охраны нотариальной тайны.

Ключевые слова: *нотариус, нотариальная тайна, уголовное производство.*

The article analyzes the issues related to the protection of the notarial secrecy in criminal proceedings. The directions of notarial secrets in criminal proceedings are identified. And the features of the protection of the notary secret are investigated.

Key words: *notary, notary secret, criminal proceedings.*

© РОГАТИНСЬКА Н.З. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету (Тернопільський національний економічний університет)

© ДРИЖАК Н.І. – студентка III курсу юридичного факультету (Тернопільський національний економічний університет)